

SIMBOLIČKI INTERAKCIONIZAM

VJEKOSLAV AFRIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

Autor ukratko izlaže temeljne teorijske i metodološke pretpostavke simboličkog interakcionizma kao jedne od istraživačkih tradicija takozvane »interpretativne« sociologije. Nakon elaboriranja osnovnih pojmova simboličkog interakcionizma, u članku se ukazuje na ishodište ove tradicije u filozofiji pragmatizma. Premda autor simboličkom interakcionizmu prigovara nejasan status teorije, što je rezultiralo manjom zainteresiranošću za razvijanje teorijskih formulacija, a većim interesom za istraživanja, i premda su ova istraživanja usmjerena na takozvane marginalne društvene grupe, što spriječava da se iz njih verificira eventualna buduća teorija globalnog društva, u članku se iznosi uvjerenje da simbolički interakcionizam ima značajnu budućnost jer on će uvijek biti velika inspiracija za sve humane pristupe u izučavanju društva.

Jedno od temeljnih pitanja sociologije, pitanje koje propituje sam predmet sociološkog znanstvenog interesa, jest pitanje o »prirodi« društva. Mogu li se »priroda« društva, učesnici društva i njihovi odnosi tretirati »spolja kao spoljne stvari« (Durkheim, 1963; 41), dakle, kao fizički objekti čije (ponašanje) kretanje je determinirano izvanjskim silama, ili, nasuprot tome, aktere društvenih odnosa treba promatrati kao slobodne za djelovanje i sposobne da zamišljaju i osvaruju vlastitu budućnost u skladu sa svojim htijenjima i razumijevanjem društva? Naravno, odgovor na ovo pitanje povlači za sobom i odgovor na pitanje o najboljoj mogućoj strategiji za izučavanje društva. Da li će to biti metode kauzalnih i stohastičkih analiza začete i razvijane u prirodnim znanostima ili metode koje su okrenute razumijevanju i interpretiranju društvenih interakcija. U zavisnosti od odgovora na ova dva, kao i neka druga s njima povezana pitanja, formiraju se u sociologiji mnoge različite istraživačke tradicije. Postoji tako više socioloških istraživačkih tradicija, od kojih su neke starije a neke novije, koje polaze od pretpostavke da su društveni život, dakle »priroda« društva, različiti od svijeta prirode, dakle »prirode« prirode, te da u tom smislu treba za njihovo izučavanje koristiti i različite metode od onih za izučavanje »prirode« prirode. Zajedničko je ovim različitim istraživačkim tradicijama to da polaze od pretpostavke o posebnom svojstvu predmeta svog izučavanja da interpretira svoju stvarnost te ih možemo nazivati tradicijama »interpretativne sociologije«.

Općenito govoreći, predstavnici »interpretativne sociologije« uzimaju za svoju temeljnu polaznu ideju da je društveni svijet ljudi svijet značenja.

Najznačajniji utjecaj na »interpretativnu sociologiju« izvršili su Max Weber, Georg Simmel, Georg Herbert Mead i Edmund Husserl preko svog učenika i nastavljача Alfreda Shütza.

Max Weber se zalagao za komparativni pristup u sociološkoj analizi, naime on je smatrao da razumijevanje, dakle, interpretacija logički prethodi kauzalnom objašnjenju.

Slično, kao i Weber, Georg Simmel je vjerovao da je društveni život bogat značenjem do te mjerre da su moguća samo djelomična uopćavanja. Međutim, za razliku od Webera koji se odlučio za komplementarnost interpretativne i kauzalne analize, Simmel se odlučuje za redukciju društvene kompleksnosti koncentrirajući se ne na sadržaj već na forme društvenog života.

Edmund Husserl tvrdio je da um nije nikakovo pasivno reflektiranje impresija vanjskog svijeta, već jedan aktivan proces. Po njegovom mišljenju, mentalni procesi (kao što je imenovanje) logički prethode materijalnim fenomenima (nominalizam). U tom smislu, ako želimo da razumijemo akcije drugih, bez obzira bili mi laici ili sociolozi, moramo raspoznati da njihovo značenje počiva u onome što su njihovi učesnici prepoznali kao značenje svojih akcija.

Husserlove ideje u sociologiju je prenio Alfred Shütz, stvorivši time temelje za takozvanu fenomenološku sociologiju ili, kako se to nešto kasnije naziva, »etnometodologiju«.

Konačno, Herbert Mead, inspiriran filozofijom pragmatizma, udario je svojim pisanjem temelje simboličkog interakcionizma kao posebne sociološke istraživačke tradicije, koja polazi od ideje o centralnoj ulozi društvene interakcije. Ona prethodi svakom znanju, te se u simboličkom interakcionizmu znanje razumijeva kao po sebi društveno, to jest istinito je samo ono znanje koje nastaje kroz simboličku interakciju.

Moja namjera, međutim, nije da izložim cjelokupnost »interpretativne sociologije«. Ona je mnogo skromnija. Namjeravam, sasvim ukratko, prikazati glavne teorijske i metodološke pretpostavke sociološke istraživačke tradicije simboličkog interakcionizma, odnosno, ukazati na neke od temeljnih pretpostavki kao i na neke od najvažnijih teškoća u ovoj tradiciji sociologije.

Termin »simbolički interakcionizam« skovao je Herbert Blumer 1937. godine i ovaj termin direktno ukazuje na osnovne teorijske pretpostavke simboličkog interakcionizma kao sociološke istraživačke tradicije. Izraz »simbolička interakcija« odnosi se na naročito svojstvo, specifično za ljudske interakcije, a to je sposobnost ljudskih bića da interpretiraju ili »definiraju« uzajamne akcije. Ljudi, naime, ne reagiraju »direktno« u međusobnim akcijama, već se njihova reakcija zasniva na značenjima koje oni takovim akcijama pridaju. U ovom je smislu artikulirana i temeljna teorijska pretpostavka simboličkog interakcionizma, naime pretpostavka da društvena stvarnost onakova kakova se osjeća, spoznaje i razumijeva jest producirana društvenom simboličkom interakcijom. Kao takova ona se sastoji iz društvenih

objekata čija značenja proističu iz ponašanja koje osobe prema njima usmjeravaju. Ljudska bića sposobna su za »samorefleksivno ponašanje«, naime, da zauzmu stav prema sebi i drugima i da prema tom stavu određuju svoje međudejlovanje. U ovom smislu ljudska se bića ponašaju disponirano, a disponirano i samorefleksivno ponašanje zahtijeva manipuliranje simbolima, riječima, značenjima i raznolikim jezicima, ukratko, zahtijeva simboličku interakciju.

Razumijevanje ljudskog društva kao produkta simboličke interakcije, po mišljenju jednog od najznačajnijih predstavnika ove tradicije Herberta Blumera (1962.), nije u dovoljnoj mjeri sistematski prikazano te se stoga parcijalni i redovito fragmentarni iskazi o tome mogu naći u radovima brojnih autora, kako onih unutar područja sociologije tako i onih izvan njega. Prateći ove iskaze u kronologiji njihova nastajanja, treba spomenuti sociologe kao što su Charles Horton Cooley, W. I. Thomas, Robert E. Park, E. W. Burges, Florian Znaniecki, Ellsworth Faris i James Mickel Williams, odnosno treba spomenuti same utemeljitelje simboličkog interakcionizma premda oni nisu sociolozi, a to su William James, John Dewey i naravno kao najzaslužniji od svih George Herbert Mead, koji je, kao što je već rečeno, postavio fundamentalne premise simboličkog interakcionizma kao posebnog sociološkog pristupa.

G. H. Meadovo¹ promišljanje ljudskih bića, ljudske akcije i ljudskog društva počiva na tri temeljne pretpostavke. Prvo, društveni život je oblikovan jedinstvenom sposobnošću ljudskih bića da koriste simbole. Drugo, čovjek je uzročnik, sposoban za spontanu akciju. Treće, društvena interakcija je jedan kontinuirani tok akcija, jedan proces bez prirodnog početka ili kraja.

Ključno mjesto u Meadovoj analizi ljudske interakcije je da svako ljudsko biće ima »svoje ja«, pri čemu se prije svega misli na ljudima inherentnu sposobnost da mogu biti predmetom svojih vlastitih akcija. Na sposobnost ljudskog bića da na sebe djeluje, Mead gleda kao na središnji mehanizam kojim čovjek gleda svoj svijet i pomoću kojeg čovjek opći sa svojim svijetom. Upravo ovako shvaćeno »svoje ja« omogućuje čovjeku da sebi daje naznake o stvarima u svome okruženju i tako upravlja svojim akcijama prema onome što opaža. Drugim riječima, čovjek je svjestan nečega tako što to sebi iskazuje, odnosno, ono čega čovjek nije svjestan jest ono što čovjek ne iskazuje. Svjestan život ljudskog bića jest prema tome neprestani tok samoindikacija. Značaj indikacije kao samoindikacije, prema Meadu, leži u dva smisla. Prvi je da naznačava da je nešto izvučeno iz totaliteta svog okruženja kao neko posebno nešto, dakle kao stvar. Ono što se daje označiti jezikom, ono što se izdvaja iz totaliteta time da mu se daje neko značenje, proizvedeno je u stvar. Stvar je, dakle, produkt sposobnosti jedinke da djeluje, a ne neki prethodni poticaj koji tek treba da izazove čin. Drugi smisao značaja indikacije jest u tome da ljudsko biće samoindikacijom ne odgovara na okolinu kao na nešto što je naprosto »psihički dano«, već odgovara na jednu okolinu koja je isposredovana preko simbola, koja je dakle simbolička okolina (Stry-

¹ Vidi: Zbornik radova: *Teorije o društvu*; G. H. Mead: *Ja i moje ja*, str. 161—165, Vuk Karadžić, Beograd, 1969.

ker, 1978; 326). Ovo znači da se ljudska akcija konstruira ili izgrađuje umjesto da bude pukom oslobađanje. U ovom smislu na akt simboliziranja treba gledati kao na kreativan akt, jer tek kroz simboliziranje dohvaća se i uspostavlja smisao jedinstva i koherentnost osjetnih doživljaja koji su inače kaotični i lišeni forme. Nametanje forme kaosu uočljivo je u svim simboličkim formama, u jeziku kojim govorimo, u stereotipima koje koristimo, u formama umjetnosti za koje nalazimo da su atraktivne.

Iako sam Mead to ne ističe, kasniji nastavljači tradicije simboličke interakcije insistiraju na, iz gornjih formulacija izvedenom, zaključku da je socijalni poredak ekvivalentan simboličkom poretku, odnosno, da je ustrojstvo društvenog života u biti simboličko ustrojstvo. Ustrojstvo društva je jedan »sveobuhvatni referentni okvir u društvu koji njegovi članovi znaju kao društvenu realnost« (Scott, 1972; 18). U ovom smislu, za simboličke interakcioniste kao prva generalna premisa u pristupu izučavanju društva važi da svaka shema ljudskog društva, koja pretendira da bude realistična analiza, treba da uvažava empirijsku spoznaju da se ljudsko društvo sastoji od djelatnih jedinica i da s njom bude sukladna.

Ova premisa u prvi plan izučavanja društva stavlja okolnosti u kojima društvene jedinice, socijalni akteri, djeluju, a jedna od primarnih okolnosti jest da se društvena akcija uvijek događa u nekoj **situaciji** i s obzirom na nju. Da bi se razumjelo djelovanje društvenih aktera nužno je početi od konstatacije da se društvena akcija formira ili konstruira interpretiranjem situacije.

Čovjek kao djelatna jedinica nužno mora identificirati stvari koje uzima u obzir, zadatke, prilike, sredstva, prepreke, opasnosti, ugode, neugode i tome slično. Identifikacija stvari koje ulaze u jednu akciju, te procjena odnosa tih stvari i same akcije, jeste ono što William Thomas zove »definiranje situacije«. Thomas tvrdi da ako čovjek definira situaciju kao realnu ona će biti realna u svojim posljedicama, odnosno, da je mnogo važnije znati što ljudi misle da se dešava nego »što se u stvari dešava«. U ovom smislu značenje termina »definiranje situacije« ne treba razumijevati naprosto kao opis neke situacije, već kao jedan aktivni proces konstrukcije realnosti u kojem su ljudi autori svojih vlastitih iskustava realiteta u kome žive. Dakle, sami učesnici socijalnih situacija moraju osmisliti što se to dešava u situaciji, a njihove odluke (značenja koja će se pridati nekoj određenoj situaciji) bit će bazirane na njihovom prošlom iskustvu i na njihovim planovima za budućnost. Kako društvene akcije, ako su društvene, uvijek jesu interakcije, to će uvijek svi oni koji su uključeni u neku društvenu situaciju nešto doprinijeti određivanju njezinog značenja. Međutim, njihov udio u određenju značenja neće biti podjednak. »Uistinu, mi personalno posređujemo aspekte svakog poretka pod kojim živimo, ali često, jednom kada je poredak isposređovan, mi ovo posređovanje nastavljamo mehanički tako da izgleda kao da je on oduvijek postojao« (Goffman, 1974; 2).

Simbolički interakcionisti upozoravaju da zajedničko repetitivno ponašanje ljudi u određenim situacijama ne smije istraživača zavesti da povjeruje kako u tim situacijama ne djeluje nikakav proces interpretacije. Zajedničko repetitivno ponašanje nastaje tako što većinu situacija sa kojima se ljudi u

određenom društvu susreću oni definiraju ili »struktuiraju« redovito na isti način, a budući da su pri ruci uobičajene i gotove definicije često se ovakove gotove definicije prihvaćaju prosto stoga što prihvaćene definicije postavljaju pred ljude manji napor u vođenju i organiziranju njihovih činova, od napora personalnog definiranja određene situacije i usaglašavanja »svoje« definicije s definicijama ostalih aktera učesnika situacije. U prilikama kada se situacije ne mogu jednoznačno definirati od strane aktera koji u određenoj društvenoj situaciji djeluju, onda se kolektivna akcija blokira, odnosno pravci djelovanja se ne uklapaju. U takovim situacijama, smatraju simbolički interakcionisti, sociologija može pomoći. Tako H. Blumer za ovakove situacije zadatak sociologa simboličkog interakcionista vidi u tome da se izgrade interpretacije i razradi efikasna prilagodba sudionika jednih prema drugima. »U slučaju takvih 'neopredjeljenih' situacija nužno je pronaći i izučiti nastajući proces definicije koji se pokreće.« (Blumer, 1962; 95)

Dakle, premda je definiranje situacije »jedan kreativni čin« mi, prema vjerovanju simboličkih interakcionista, učestalo odlučujemo što bi neka definicija situacije trebala biti na osnovu društvenih pravila koja smo naučili. Naša sloboda da izaberemo ili izgradimo određenu definiciju situacije je ograničena društvenim konvencijama. Ove konvencije, kao u slučaju društvenih institucija, mogu na našu »slobodu definiranja situacije« djelovati vrlo restriktivno. Tako Goffman ukazuje da je u mentalnim bolnicama definicija situacije skoro potpuno u rukama bolničkog personala, dok nas Zamjatinov »Mi« i Orwelova »1984« upozoravaju da je »monopol na definiranje situacije« osnova svakog totalitarizma.

Učenje kako da iščitamo i kako da se prilagodimo prepoznatim situacijama je vrlo važan dio rane socijalizacije. Djeca po vjerovanjima pedagoga »moraju steći sposobnost prilagođavanja poretku«.

Ovaj definicionistički pristup simboličkog interakcionizma najviše je došao do izražaja u takozvanim »teorijama etiketiranja devijacija«. Ova teorija počiva na slijedećim pretpostavkama:²

1. Društveni odnos, prijateljski ili neprijateljski, prolazan ili stalan, druželjubiv ili suparnički, pun ljubavi ili pun zlobe, ljubomorani ili ponosit, veže čovjeka i njegove bližnje u kolektivne strukture koje nazivamo društvima. Ti odnosi se integriraju u zajedničke svjetove društvenog iskustva. Članstvo u njima daje ljudima osnovu za predvidivu i sređenu interakciju (primarna prilagodba).
2. Čovjek je aktivan konstruktor stvarnosti koji gradi svoje svjetove i realitete unutar društvenih odnosa (sekundarna prilagodba).
3. Osobe, devijantne ili »normalne« različito se definiraju i različito definiraju same sebe unutar svojih intimnih svakodnevnih interakcijskih svjetova.
4. Ono što uobičajeni odnos i grupa smatraju problematičnim i uznemiravajućim bit će podvrgnuto pritiscima, kako bi se ti problematični objekti, činovi i događaji učinili predvidivim i rutinskim.

² Pretpostavke su preuzete iz rada Normana K. Denzina: *The Methodological Implications of Symbolic Interactionism for the Study of Deviance*; *British Journal of Sociology*, 25 (September 1974), str. 272.

5. Sve učesnike interakcija, u različitim trenucima njihovih moralnih karijera, njihovi suučesnici u interakcijama prosuđivat će kao problematične i kao izazivače nereda.
6. Devijacija i nered su konstantne, međutim ipak usaglašene značajke svih ljudskih grupa.
7. U srži organiziranih grupa počiva složena mreža rituala i rutine koja će, ukoliko se uspješno saopći, dovesti do sistematskih načina obrađivanja i definiranja prestupnika i izazivača nereda.
8. Devijacija i nered su rutinske osobine ljudskog grupnog življenja i kao značajke svakodnevne interakcije treba da se promatraju u susretima i prigodama članova grupe.
9. Empirijsko izučavanje devijacija obuhvaća ispitivanje tih ponašanja u životima i danima te grupe, s posebnim naglaskom na njihove etiketirajuće, nedovršeno razumijevanje značaja vlastitih susreta.

Teorija etiketiranja nema, međutim, svoje relevantno ishodište samo i isključivo u proučavanju devijacija i devijantnih ponašanja. Naprotiv, samoetiketirajući i etiketirajući procesi uspostavljaju posebnost oblika djelovanja na onim točkama mreže društvenih interakcija, koje se pod djelovanjem pritiska konvencionalnog razumijevanja učvršćuju kao relativno postojane društvene uloge.

Tako sa stanovišta simboličkog interakcionizma organizacija ljudskog društva nije više do golog okvira unutar kojeg se odigrava društvena interakcija, to jest organizacija ljudskog društva se ne smatra determinantom socijalne interakcije. Društvena organizacija i promjene u njoj su prema simboličkim interakcionista produkt djelatnosti društvenih djelatnih jedinica. Ovo znači da se strukturalne karakteristike društva, kao što su »kultura«, »društvena stratifikacija« ili »društvene uloge« prosto promatraju kao uvjeti za akciju, ali ne i kao determinante akcije društvenih djelatnih jedinica. Društvena organizacija stupa u akciju samo utoliko ukoliko oblikuje situacije u kojima ljudi djeluju i ukoliko pruža utvrđene skupove simbola koje ljudi koriste u interpretiranju svojih situacija. Tako utjecaj društvene organizacije može biti i vrlo velik i neznatan, a to zavisi, po mišljenju simboličkih interakcionista, od složenosti društvene organizacije. Tako se za relativno jednostavnije društvene organizacije, koje obuhvaćaju manje članova, i imaju slabije veze sa drugim društvenim organizacijama (statička društva), kao što su izolirana primitivna plemena i seljačke zajednice, smatra da je utjecaj društvene organizacije na simboličku socijalnu interakciju vrlo velik. Nasuprot tome, u slučaju suvremenih društava, u kojima stalno nastaju struje novih situacija (dinamička društva), a stare situacije postaju nestabilne, utjecaj društvene organizacije na simboličku socijalnu interakciju znatno opada. Pri ovome treba imati na umu da je najvažniji element, s kojim se pojedina djelatna jedinica suočava u situacijama, upravo i samoakcija drugih djelatnih jedinica. U suvremenom društvu sa izukrštanim pravcima akcije, uobičajeno je da se javljaju situacije u kojima akcije sudionika nisu prethodno regulirane i standardizirane. S obzirom na gore navedeno jasno je da je pojam uloge potrebno razumijevati u dva različita značenja. Tako je uloga određena s jedne strane kao akterova vlastita definicija svog udjela

u situaciji, dok je istovremeno, s druge strane, uloga određena kao očekivanja koje drugi učesnici situacije imaju s obzirom na procjenu nečijeg sudjelovanja u situaciji. Stoga je D. J. Levinson predložio da se u odnosu na pojam uloge razlikuje personalno definirana uloga (personal role definition) i zahtijevana uloga (role demands). Stvarno »vršenje« društvene uloge zavisit će od, u konkretnoj situaciji postignute, saglasnosti između personalno definirane uloge i zahtijevane uloge, pri čemu se socijalna promjena treba tumačiti kao nužno isposredovana od strane ljudi upletenih u promjenu, a javlja se u obliku novih situacija u kojima ljudi konstituiraju nove oblike socijalne akcije te u tom smislu i nove uloge. Kako se radi o novim situacijama u kojima nastaju nove uloge, interpretacija novih situacija, za simboličke interakcioniste, nije podređena uvjetima koji situacijama prethode, već ovisi o onome što se uzima u obzir i određuje u konkretnim situacijama u kojima se ponašanje formira.

Simbolički interakcionizam odnos individue i društva ne shvaća ni u kom slučaju tako kao da bi društvo moglo jednom i zauvijek oblikovati individuu, upravo obratno, individue uče od svog društva i u isto vrijeme modificiraju svoje društvo upotrebom svog razuma. Individua ima sposobnost da pronalazi i stvari i ona može koristiti ove svoje sposobnosti da bi razložila sam društveni poredak u kome je situirana i iz kojeg je potekla. Tako Mead, tradicija simboličkog interakcionizma, jednako kao i Marx, otkrivaju ono što se danas čini kao samo po sebi jasno, naime, da su ljudi ti koji stvaraju društvo i da su ljudi ti koji ga mogu preoblikovati.

Sve do sada rečeno ukazuje na simbolički interakcionizam kao na specifičnu »teoriju socijalne akcije«. I premda sigurno ne može biti spora o utjecaju koji na simbolički interakcionizam vrši Weberova ideja da jedan akcioni pristup zahtijeva od sociologa da prije svega »razumije« one koje izučava, zbog čega mnogi i M. Webera drže, ako ništa više, bar za preteču (Cuff & Payne, 1981; 115) simboličkog interakcionizma, simbolički je interakcionizam svakako uži od širine koju u suvremenoj sociologiji zauzima »teorija socijalne akcije«. Naime, danas gotovo svaki sociolog drži da jeste, ili stvarno jeste teoretičar socijalne akcije.

Weberovo gledište upućuje nas da čak i najkompleksnije forme društvene organizacije, kao što su one suvremene civilizacije, treba promatrati kao kompleks nastao iz odnosa među članovima društva, što većina socioloških istraživačkih tradicija ili priznaje ili barem ne osporava.

Slično ovome, tj. inspirirano »teorijom socijalne akcije«, je gledište Karla Poppera koji se zalaže zaprinčip metodološkog individualizma³ u sociologiji. Metodološki individualizam treba da nasuprot Hegelu i Marxu koji, kako to Popper tvrdi, »tretiraju socijalne cjeline kao da su realni entiteti, koji ne samo da su nezavisni nego su i mnogo važniji od vlastitih članova«, što je osnova za totalitarizam — reducira sociološku analizu sa apstraktnih »cjelina« na realne izjave o individualnim ponašanjima. Tako »prava znanstvena analiza« sve društvene »cjeline« svodi na nizove izjava o individualnim ponašanjima društvenih aktera. S ovako formuliranim metodološkim individua-

³ Vidi: K. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, 1960.

lizmom povezan je i takozvani princip »logike situacije«, što je Popperov izraz za nastojanje da se razumijevanje društvenog života traži kroz razumijevanje reakcija »tipičnih« individua na takozvane »tipične« društvene situacije. Premda Popper, u svrhu kritike Marxa i marksizma, odnosno za artikuliranje svog principa »logike situacije« koji proizlazi iz metodološkog individualizma, koristi brojne elemente razvijene u tradiciji simboličkog interakcionizma, on ostaje logički pozitivist i ne treba ga brkati s tradicijom simboličkog interakcionizma.

Slično kao i Popper, Winch, Louch i MacIntyre koriste neke ideje razvijene u simboličkom interakcionizmu za kritiku radikalnog behaviourizma, odnosno, za kritiku kauzalnog objašnjenja u sociologiji. Naime, radikalni behaviourizam drži da znanost, ako želi da ostane znanost, može izučavati samo stvari koje se sastoje od kretanja materijalnih objekata. Kritike, poput one Winchove,⁴ pozivaju se na Meada ili na simbolički interakcionizam, objašnjavajući da adekvatno objašnjenje mora sadržavati ideje i osjećanja. Ovo se objašnjava primjerima poput onog o razlici između »treskanja stisnutih pesnica« i »prijateljskog pozdrava«, koja svakako ne proizlazi iz neke razlike u kretanju objekata, jer takove razlike i nema, već proizlazi iz značenja koje akteri daju radnji koju vrše.

Slično tome, dokazuje se da kauzalno objašnjenje nije najadekvatnije za objašnjavanje ljudskih akcija, ukazivanjem da uobičajeno dobar primjer kauzalnih veza, kao što je primjer kretanja biljarskih kugli, ne može nikako biti dobar primjer za objašnjenje socijalne akcije. U odnosu na ljudsku akciju očigledno je da će intencionalna objašnjenja biti daleko adekvatnija od kauzalnih.

Tako, listajući radove sociologa različitih istraživačkih tradicija, naići ćemo često na mnoge elemente razvijene u tradiciji simboličkog interakcionizma. Čak i funkcionalisti žele da koriste »akcionu teoriju«. Tako strukturalni funkcionalizam Talkota Persons⁵ ima oficijelni naziv »opća teorija socijalne akcije«.

Teorija socijalne akcije, naravno, značajna je i za sam simbolički interakcionizam, ali ono što određuje ovu istraživačku tradiciju nije samo isticanje socijalne akcije, već je također i razvijanje programa istraživanja, kao i razvijanje posebnog epistemološkog i metodološkog pristupa, što je rezultiralo brojnim empirijskim studijama.

Razmatranje teorijske artikulacije simboličkog interakcionizma, kao posebne sociološke istraživačke tradicije, upućuje na vezu simboličkog interakcionizma sa brojnim drugim pristupima, teorijama, metodama i tehnikama. Tradicija simboličkog interakcionizma stoga je povezana s teorijom etiketiranja, teorijom društvenih uloga, personalističkim teorijama, teorijom socijalne akcije, sociološkom fenomenologijom i egzistencijalizmom, opservacijama sudionika društvenih interakcija, kvalitativnom sociologijom i natura-

⁴ Vidi: P. Winch: *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, 1958.

⁵ Vidi: T. Parsons: *The Structure of Social Action*, Free Press, 1949. također i T. Parsons and E. A. Shils: *Toward a General Theory of Action*, Harper Torchbooks, 1962.

lizmom (naturalističkim behaviourizmom). U simboličkom interakcionizmu nisu raščišćene ove sličnosti i razlike svakog od tih specifičnih pristupa i same tradicije simboličkog interakcionizma. Štoviše, premda je, kao što tvrdi Giddens, simbolički interakcionizam imao najistaknutije mjesto u određenju društvenog života kao aktivnog izvršenja svrha inteligentnih učesnika, i premda je razvio tako nešto kao što je »teorija subjekta«, on nije elaborirao koncepciju diferenciranog društva niti neku samosvojnu interpretaciju društvenih transformacija, odnosno, on nije uspješno razvio institucionalne analize. Jedan od rezultata ovakovog stanja svakako je nerazgraničenost tradicije simboličkog interakcionizma ne samo s njemu srodnim teorijskim pregnućima, već i s onima koji mu nisu čak ni malo srodni. Ovo je sa svoje strane rezultiralo djelomičnim prilagođavanjem simboličkog interakcionizma i funkcionalizma u američkoj sociologiji, prilagođavanjem u kojem je prvi obuhvatio izučavanje »niskog nivoa interpersonalnih relacija«, odnosno ono što se nazivalo »mikro sociologija«, dok je drugi bio vezan za zahvaćanje makro-socioloških ciljeva.

Premda bi razmrstiti vezu simboličkog interakcionizma s mnogim drugim istraživačkim tradicijama sigurno bilo vrlo zanimljivo, a možda čak i heuristički značajno, ovdje se s tim neću baviti. Umjesto toga pokušat ću ukazati na odnos tradicije simboličkog interakcionizma i filozofije pragmatizma, iz koje ova tradicija vuče svoju inspiraciju i iz koje potječe kako njena metodologija tako i njena epistemologija, koja je prisiljava da reflektira društvene pristrasnosti kako istraživača tako i ljudi čije se ponašanje promatra.

Često se nedovoljno ističe da je Mead, koji je bio jedan od inspiratora i vjerovatno najvažniji utemeljitelj tradicije simboličkog interakcionizma, bio jedna od vodećih ličnosti pragmatizma. Znatan utjecaj na Meada svakako je izvršio John Dewey, jedan od glavnih tumača pragmatizma koji je bio Meadov lični prijatelj već na Sveučilištu Michigan, dok je kasnije njihova intelektualna razmjena kulminirala na Sveučilištu Chicago, gdje je Mead i postavio temelje na kojima se kasnije razvila tradicija simboličkog interakcionizma.

Pragmatizam, poput Marxovog marksizma, polazi od teze da je tradicionalna filozofija neplodna, isuviše formalna i u tom smislu neupotrebijiva. Kao svojevrсна reakcija na ideje tradicionalnog racionalizma, pragmatizam predstavlja samosvojnu varijantu semantičkog empirizma, što nije drugo do jedna empiristička varijanta Kantovog transcendentalizma. Od Lockeja preko Kanta, epistemološki empirizam je predstavljao doktrinu koja je smatrala da je iskustvo nužan uvjet saznanja. Semantički empirizam, slično Kantovom transcendentalizmu, smatra da ne samo spoznaja nego i značenje moraju nužno uključivati iskustvenu komponentu. Semantički empirizam ima tri glavne varijante, a to su: pragmatizam, logički pozitivizam i operacionalizam.

Operacionalizam je takova pozicija u filozofiji znanosti u kojoj se smatra da su znanstveni koncepti i istraživačke procedure nerazdvojne. U ovom smislu jedini koncepti koji su znanstveno validni su operacionalne definicije, to jest tako konstruirane definicije čije značenje je određeno mogućnošću mjerenja ili, drugačije rečeno, koji su određeni kao mjerljivi. Istinitost je ovdje određena kao istinitost koncepta, a ovisi od njegove (mjerljive) korepodentnosti s onim što kao koncept označava.

Logički pozitivizam, koji se razvio iz klasičnog pozitivizma, je takova pozicija u filozofiji znanosti, koja je određena, slično kao i operacionalizam, pitanjem: Može li se ustanoviti značenje za svaku znanstvenu tvrdnju i, ako može, kako? To jest, mogu li se osjetilni podaci upotrebiti za verifikaciju i, ako mogu, koja vrsta pravila upravlja takvom potrebom? Za razliku od operacionalizma koji je radikalni empirizam, te u tom smislu ne priznaje nikakva pravila izvan neposrednog osjetilnog, dakle empirijskog, logički pozitivizam priznaje značaj logičke analize, ali takova analiza mora biti blisko povezana sa empirijskim promatranjem i izgradnja teorije mora se strogo držati na minimumu. Dok se o operacionalizmu često govori i kao o radikalnom empirizmu, dotle se logički pozitivizam još naziva i logičkim empirizmom.

Nasuprot operacionalizmu i logičkom pozitivizmu, pragmatizam pita: Što mijenja na stvari ako je iskaz istinit? Naime, značenje predmeta određeno je kao efekat koji ti predmeti proizvode, to jest, da li je mišljenje dobro ili loše, istinito ili krivo za pragmatiste ovisi o tome da li aktivnosti koje ga nadahnjuju u organizmu, koji ga gaji, imaju posljedice koje ga zadovoljavaju ili ne zadovoljavaju. Naime, ono što je važno za istinitost stava nije njegovo porijeklo nego njegov rezultat, ne veza s prethodno danim iskustvom nego s onim koje tek treba uspostaviti. Istina je tako za pragmatizam, slično kao i za marksizam, ovisna o ljudskoj akciji. Radikalna verzija pragmatičkog poimanja istine izazvala je brojne kritike. Tako oni koji misle da ljudska bića nisu uvijek racionalna vide pragmatizam kao korak na putu do ludila, ili kao opijenost moći, ili kao totalni atak na ljudski razum. (Popper, 1960)

Pragmatizam, slično kao i pozitivizam, želi da raskrsti s metafizikom, ali za razliku od pozitivizma ne želi da raskine sa svakom filozofijom i u tom smislu ne izjednačava, poput pozitivizma, filozofiju s metafizikom. Tako C. S. Pers, u vezi s raščišćavanjem filozofije od metafizike, smatra da »Ono što će od filozofije ostati, kada se ovo smeće (metafizika; opaska V. A.) počisti, biće jedan niz problema koje je moguće ispitivati opažajnim metodama istinskih nauka — isitna do koje se može dospeti bez onih beskrajskih nesporazuma i rasprava zbog kojih vrhunske pozitivističke nauke postaju obična zabava dokonih umova, jedna vrsta šaha — jalovog zadovoljstva radi zadovoljstva — i čitanja neke knjige radi utvrđivanja njene metode.« (Pers, 1979; 66). Tako, ako je suditi po Persovim riječima, pragmatizam priznaje realnost ako ne svih a ono barem nekih općih objekata (Pers, 1979; 73), iako želi raskrstiti s metafizikom. U tom smislu, premda se definira kao neki »prope-pozitivizam« (blizak) (Pers, 1979; 66), on se razlikuje od pozitivizma po tome što:

1. zadržava jednu prečišćenu filozofiju,
2. usvaja glavni skup naših instiktivnih vjerovanja,
3. inzistira na točnosti sholastičkog realizma, nasuprot nominalizmu pozitivista.

Ovako definirana pragmatička pozicija, kao ona filozofska pozicija koja nadahnjuje kako ontološko tako i epistemološko i metodološko utemeljenje simboličkog interakcionizma, stavlja poziciju simboličkog interakcionizma u jednu specifičnu situaciju čije je glavno svojstvo nejasnost mjesta logičko-teorijske komponente. Naime, u pragmatičnoj doktrini znanstvena istina se

definira kao bilo što što »najbolje funkcionira« u datoj situaciji, onako kako procjenjuje istraživač koji promatra nastajući rezultat. Sa stanovišta pragmatizma mišljenje se procjenjuje po svojim efektima, i ako su ovi »dobri« onda je mišljenje istinito ili se barem može opravdati kao tvrdnja. Ovu pragmatičku poziciju simbolički interakcionizam nadograđuje formuliranjem istine kao nastajućeg *consensusa* podijeljenih značenja (»*sheared meanings*«) sudionika u međudjelatnoj situaciji. Upravo ovo je centralno mjesto kritike od strane radikalnih sociologa, koji s pravom prigovaraju da ovakova formulacija istine ima tendenciju opravdanja, a time i održanja *statusa quo*. Kada se od istine očekuje da nastane od interakcije za koju se zna da nije spontana već da je podložna rutiniziranim značenjima, tada sasvim izvjesno ono što se smatra istinitim teži da odrazi distribuciju društvene moći među sudionicima situacije. Ovo se ne pokazuje točnim samo u okviru zablude koju, izgleda, počevši sa Deweyem i Meadom, prešutno pretpostavljaju svi simbolički interakcionisti, a to je uvjerenje da svijet evoluira od goreg ka boljem te tako što god je funkcioniralo sigurno je bilo dobro i što god će funkcionirati sigurno će biti bolje.

Tako, osim uvjerenja da su ljudi po prirodi racionalni, koje je nasljeđeno iz pragmatizma kojim je simbolički interakcionizam kao tradicija inspiriran, simbolički interakcionisti polaze od pretpostavke da će evolucijski proces učiniti svijet boljim i da je povijest na strani napretka.

Nejasan status teorija, koji karakterizira ovu sociološku tradiciju, češće je međutim izvor drugačijih kritika od onih gore pokazanih. Simboličkom se interakcionizmu, naime, prigovara zbog poteškoća koje taj pristup ima s objektivnošću znanstvenika. Naime, simbolički interakcionizam istraživača društva stavlja u vrlo nezahvalan položaj, tražeći od njega istovremeno da zadrži svoja vlastita gledišta (teorijska) i da usvoji gledišta sudionika društvenih situacija. Tako se istraživačima ovdje savjetuje da gaje prisne odnose sa onima koje izučavaju, jer takove osobe mogu provjeriti izrastajuću teoriju, ali ih se istovremeno upozorava da ne smiju svim informantima dati istu težinu, jer njihovi motivi za pomaganje promatraču oblikuju karakter njihovih informacija. Međutim, ono što se nigdje ne kaže jeste to na osnovu kojih kriterija istraživač zna koje informante treba da uvaži, a koje da odbaci. Čak ni Beckerovo (1970)⁶ izbjegavanje problema, putem zahtjeva da se stane na stranu slabijeg ili gubitnika, ne može izdržati ozbiljnu kritiku, jer ovo rješenje ne razlikuje nalaze sociologa od nalaza ma koga drugoga i tako ukida posebnost znanstvene djelatnosti kao takove. To što se od pisca znanstvenog izvještaja traži da bude uvjerljiv, a od čitatelja da sociologu vjeruje, sigurno nije dovoljno uvjerljivo za pobornike pozitivističke sociologije da bi priznali metodološku ozbiljnost simboličkog interakcionizma. Tako kada Douglas (1970; 13) preporučuje da će pregled iskustva, koje se podrazumijeva sa prirodnog stanovišta svakodnevnog života, omogućiti istraživaču da razumije što se događa, pozitivistički nastrojen kritičar ne može a da ne upita od čega se taj pregled treba sastojati i kako istraživač zna da ga je napravio kako valja.

⁶ Misli se na uvod u zbornik o kvalitativnoj metodologiji koji Howard S. Becker piše pod naslovom »Whose Side Are we On?« objavljeno u knjizi: *Qualitative Methodology: Firsthand Involvement with the Social World*, koju je uredio William H. Filstead, Chicago: Markham, 1970, str. 15—25.

Smješten, metodološki gledano, između tradicionalnog empiriste koji unaprijed teorijski koncipiranu stvarnost nastoji verificirati, i fenomenologa koji se unaprijed odriče svake teorije u želji da izbjegne anticipiranje uzročno povezanih odnosa i da svede unaprijed stvorene zaključke na najmanju moguću mjeru, istraživač, pripadnik tradicije simboličkog interakcionizma, manje je zainteresiran za razvijanje teorijskih formulacija, a više za prosto reflektiranje situacije, kako je doživljavaju oni koji su pobudili njegove simpatije. Tako, premda je jasno da bi razvoj sociološke teorije zahtijevao barem podjednak interes za istraživanje »jakih« društvenih grupa, onih koji su na vrhu, kao i za istraživanje male djece, skitnica iz sirotinjskih četvrti, ovisnika o drogama, duševnih bolesnika, imigranata, delikvenata itd, istraživači uglavnom istražuju ove potonje. Ova istraživanja⁷ su uistinu duboko suosjećajna i puna razumijevanja za grupe slabih koje izučavaju, ali ostaje činjenica da se iz ovih istraživanja teško može koncipirati neka čvršća i produbljenija teorija društvene interakcije.

Pa ipak, pored svih navedenih slabosti i teškoća, tradicija simboličkog interakcionizma jest jedna od najvrednijih skupina sociološkog iskustva i premda je trenutačno pomalo potisnuta (posebno od fenomenološke sociologije) i zaboravljena, ona ima budućnost i tek treba da odigra svoju, svakako ne beznačajnu ulogu, ako ne kao sociološko istraživačka tradicija, a ono sigurno kao značajna inspiracija za stvaranje novih humanističkih pristupa izučavanju društva.

Literatura :

- I. Kuvačić: *Znanost i društvo*, Naprijed, Zagreb, 1977.
 C. S. Pers: *Pragmatizam*, Grafos, Beograd, 1979.
 J. Wilson: *Social Theory*, Prentice-Hall, New Jersey, 1983.
 J. Keat & J. Urry: *Social Theory as Science*, Routledge & Kegan Paul, London, 1975.
 E. Cuff & G. Payne: *Perspectives in Sociology*, George Allen and Unwin Ltd., 1981.
 T. Bottomore and R. Nisbet, *A History of Sociological Analysis*, Basic Books, Inc, USA, 1978.
 H. Blumer: Society as Symbolic Interaction, objavljeno u *Human Behaviour and Social Processes*, zborniku koji je uredio A. M. Rose, Houghton Mifflin Com., Boston, 1962.
 S. Strayker: Symbolic interactionism as an approach to family relations, na str. 323—332. U zborniku radova *Symbolic interaction*, kojeg su uredili J. Manis and B. Meltzer, Allyn & Bacon, Boston, 1978.
 E. Goffman: *Frame analysis*, Harper Colphon Book, New York, 1974.
 F. A. Hayek: *The Counter-Revolution of science*, Studies on The Abuse of Reason, Free Press, London, 1955.
 J. D. Douglas: *Understanding Everyday Life: Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge*, Aladine, Chicago, 1970.

(Tekst predan redakciji: 16. Travnja 1988. god.)

⁷ Vidi: W. I. Thomas, *Unadjusted Girl*, Chicago 1923.; N. Anderson, *The Hobo*, Chicago 1923.; L. Writh, *The Ghetto*, 1927.; F. Trasher, *The Gang*, Chicago 1927.; E. Sutherland, *The Professional Thief*, Chicago 1937.; H. Zorbaugh, *The Golden Coast and the Slum*, Chicago 1929.; W. F. Whyte, *Street Corner Society*, Chicago, 1955.; Vidich-Bensman, *Small Town in Mass Society*, Princeton, 1958.; H. Becker, *Outsiders*, New York 1962.

SYMBOLIC INTERACTIONISM

Vjekoslav Afrić

The Faculty of Arts, Zagreb

The author gives a short survey of the fundamental, theoretical and methodological hypotheses concerning symbolic interactionism as one of the traditions in the research of so called »interpretative« sociology. Having given some basic ideas on symbolic interactionism, the author pointed out the source of this tradition. According to his opinion it is to be found in the philosophy of pragmatism. Further on the author disapproves of very unclear theoretical status of symbolical interactionism which resulted in decreased interest for the development of theoretical formulations and increased interest in research. Despite the fact that research was directed towards so called »marginal social groups« and this made difficult the verification of the potential future theory of global society, the author states that symbolical interactionism has a significant future and will always be a great inspiration for all human attitudes in social research.